

O ROMA ANI EVROPA THAJ ANI REPUBLIKA UTARALI MAKEDONIJA

Tikni ilustracija



O DARHIPE E ROMENGO

O darhipe e Romengo si taro utaratjorigutno kotor taro indijako telokontinenti. Ola si indoarijaki rasa, save ko xembaro kotor dživdinena ani Evropa. Lengiri migracija širdingja panda taro avgo ekvašipe amare zamanesko, a majbaro ikljovipe taro o utar e Indijako sine anglal paše jek mileniumo, vakteske taro maripa taro sultan Mahmud taro thagarnipe Gaznavid.

O phandavipe e romane čhibjako e hindu čhibjaja maškar ko avga, vazdargja ole, e germanijako lingvisto Kristofer Rudiger ano 1782 berš, a majodori o Hajnrih Grelman, Franc Miklošič, save pire lingvistikane rodlijaribaja, mothovgje kaj e Romen isi olen darhipe tari Indija. Antropologikane rodlijariba kergje thaj o Blumenbah, a majodori thaj o Kopernik, save pakjakjergje e indijako darhipe e Romengo.

O Roma taro pire dadeskothan ikljovena ko ververikane vaktija, ververikane kupe, ververikane thana taro utaratjorigutno kotor taro indijako telokontinenti thaj migririnena ko ververikane phiribaske droma, so čačikaneste angja thaj dži diverziteti ki lengiri poadarutni kultura.



O TERMINI „CIGAN“ NANE O ANAV E ROMENGORO

O termini „Cigan“ sile darhipe taro puranogrcijako alav Athihanos - Athiganos (Αθήγγαυος) so ko čhibjako iranibe isi ole džanlipe „biastaratutne“, a ikerel pe jekhe manihejsko eretčko sektake. O termini Athiganosi, savi poadarutni varijanta irangjola ko „Atciganoi“, majodori phandelape e Romencar, save ki Vizantija gndinelape kaj resle ko 11-to šelberšipe. Taro termini Atciganoi ikljovena thaj o terminija „cigano“, „çingene“, „cigány“, „zigeuner“, „tzigan“, „țigan“ thaj „zingaro“, save istemalkerenape sine, a thaj sa panda mothovenape ko ververikane phuvja, sar vakeripe e Romenge ani Evropa.

O lafi „Cigan“ nane lafi savo so si ole darhipe taro Roma thaj si avrijal tari lengiri lafikeribaski umal thaj čhib. „Cigan“ si produkto taro percepcije javerengje baš o Roma. Ko istemalkeribe e lafeske „Cigan“, o amalipa kerela stereotipi upral ko Roma thaj kerela olen jekha jek sar čora, xovavne manuša, khandine, bibukjarne, melale thaj javera pharelavutne karakteristike.

O termini koleja identifikujnenape o preperutne akale džijaneske si „Roma“ ja „Rom“, so čačikaneste ko čhibjako iranibe sikavela manuša, ja manuš: Roma/manuša/ - Rom/manuš. Akava termini istemalkerena ole sine o Roma ko nakhlipe, a taro 1971 berš ulo thaj oficijalnikano anav akale džijaneske, savo si o majbaro tiknipe ani Evropa



I ČHIB E ROMENGIRI

I čhib savi so kerena lafi o Roma, akharelake „romani čhib“. I romani čhib preperela ki indoarievsko kupa čhibjengi, ko jeripe taro indoevropake čhibjencar. O nibades dokumento ani romani čhib avela taro 1542 berš 13 lavjorinenca xavljakerde taro anglijako doktori thaj gajako Endrju Burd (Andrew Boorde).

I romani čhib si but barvali thaj isiola but dijalektoja kolendar o balkanikano-romano si jek taro majbare kupe, kote so preperela thaj o dijalekti Arlisko, savo istemalkerelape thaj ki Republika Utarali Makedonija.

Ko 1980 berš si publikuimi i avgo normativno gramatika e romane čhibjako tari rig e makedonijake autorengi Šaip Jusuf thaj Krume Kepevski, a ko 1998 berš si publikuimo o avgo romano-makedonijako lavzako taro autorija d-r Trajko Petrovski thaj d-r Bone Veličkovski.





O ROMA ANI EVROPA THAJ OLENGORO STATUS

Ola sakana migririnena sine taro dadeskothan, numaj o xembare migracije si notirime pal 11-to šelberšipe, kana majbari kupa taro Roma dromarinena sine ko ververikane phuvja. Ko dromariba, sakana dživdinena sine ko periferije taro dizija, soske baš o javera džijanija sine „šukvalo džijani“, a ko xistorikane dokumentija šaj te arakhelpe evidentija kaj sine akharde thaj sar eretikija, thaj kaj sine „biastarutne thaj biužarne“ agjaarakharde Atciganoi ja palem Cigani.

Sebepi piro etnikano preperibe, sakana sine robija, marde, paldime thaj mudarde. Agjaar, ani Romanija taro 14-to dži 19-to šelberšipe o Roma sine dikhle sar robija, ani Germanija o Rajhstago ano Frajburg ko 15-to šelberšipe angja dekreti baš astaribe thaj mudaripe e Romen, ani Francija ko 16 šelberšipe sine paldime, phanle thaj porobujbe, ko 18-to šelberšipe e španijake raštre sine olen nijami te kojrakeren thaj mudaren e Romen. Ano thagarnipe ki Avstro-Ungarija, e dekretencar tari Marija Terezija, sine olangje bimukhlo te lafikeren romani čhib, te prandinenpe, thaj te bijanen.

Trujal so lengoro čhani dživdipasko thaj čhib sine ververikano thaj bimanglo javerengje, palem, lengiri kultura dengja džanlo dendipe ko kreiribe e evropaki kulturaki civilizacija, majbut ani muzika, khelibe, filmski industrija thaj ke sastr'neskibutikeribaski industrija.

Trujal so nane oficijalnikane statistikane evidentija baš o romano dživdutnipe ani Evropa, o Roma si majbaro etnikano tiknipe paše 12-15 milionija dživdutne.



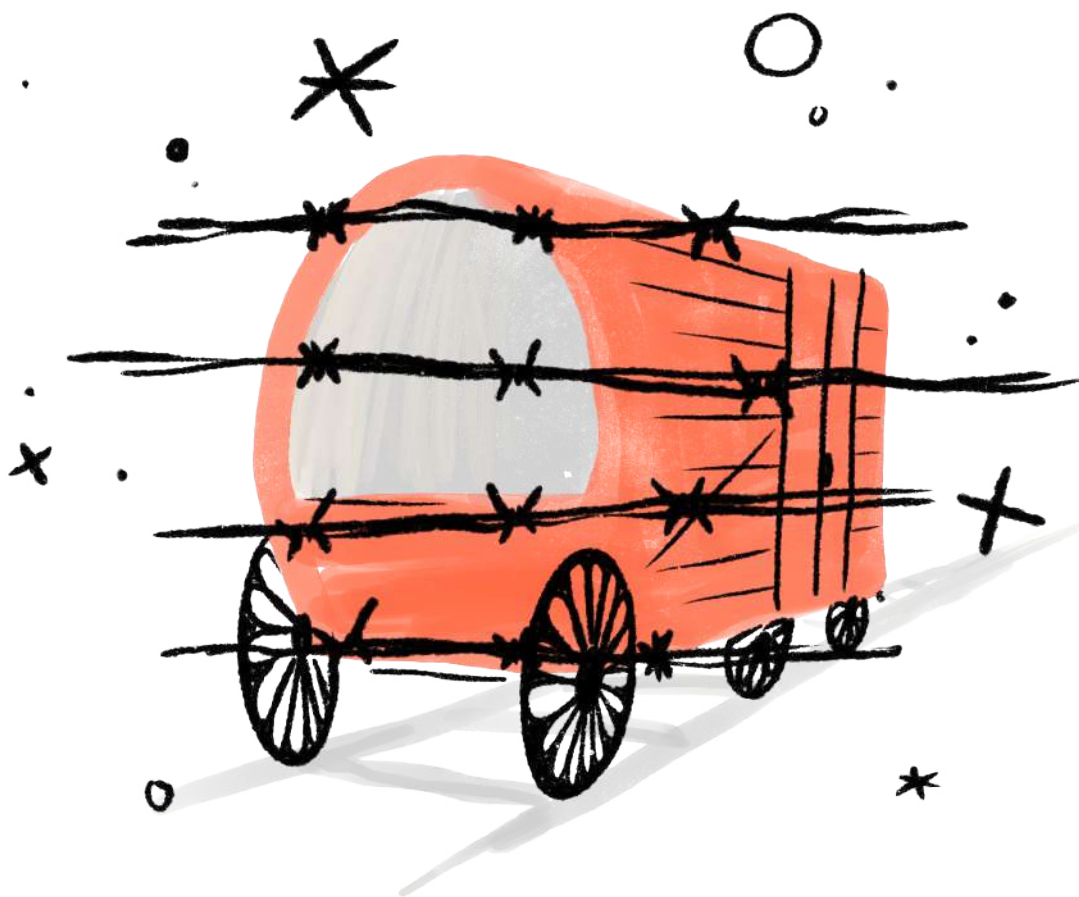
O SAMUDARIPEN - GENOCID UPRAL O ROMA

O Samudaripen (Genocid) upral o Roma - Samudaripen, Parojmos, Kali Traš, sine planirimo zumavipe e nacistengo thaj e sojuznikongo te keren etnikano užaripe upral e evropake Roma thaj Sintija, save so e džipherde dekreteja taro Nirnbernikane kanunija taro 1935 berš, sine klasificirime sar „e raštrake biamala“. Taro odothar upral i romani khedin kerelape sine o majbare bilačhipa, tari asimilacija dži deportacija taro nacistikane logorija, taro maribe thaj teljardipe dži phujaripe e romnjen, taro medicinake eksperimentija thaj sterilizacija dži čhindljaribe, mudaripe.

O gendo taro viktimija Roma ko vakti taro Dujto lumjako maribe sa panda nane oficijalizirimo thaj durust. Disave gndinena kaj o nacistija mudargje taro 500.000 dži jekh milioni Roma thaj Sintija. Numaj, disave romane istoričarija, palem, gndinena kaj o gendo sine but majbaro, šaj thaj upreder taro pandž milionija, te leljape ko anglodikhibe kaj but Roma na sine evidentirime ko oficijalnikane dokumentija.

O bilačhipa upro Roma thaj Sintija sine thaj oficijalnikaneste pindžardo ko 1982 berš tari rig e germanijake raštrake, a ko 2012 berš, ano Berlin phravdilo thaj o Memorijali e Sintengo thaj Romengo, viktimija taro nacionalsocijalizmo, kote so sine thaj e germanijaki kancelarka Angela Merkel.

Dujto avgust si dive taro romano genocid (Samudaripen), dive kana sine kerdi i likvidacija e Romengi ko agjaarvakerdo „cigansko kampi“ ko logori Aušvic – Birkenau, kote so sine mudarde upreder taro 4.300 Roma. Akava dive thaj oficijalno sine pindžardo sar Evropakoro dive baš o holokaust e Sintengo thaj Roma taro Evropakoro parlamenti ko 2015 berš.



MAŠKARDŽIJANESKO DIVE E ROMENGO – OFTOTO APRIL

Oftoto april si o majdžanlo dive e Romengo ki majnevi vakteski istorija akale khedinake. Akava dive si pendžardo sar Maškardžijanesko dive e Romengo thaj nišankerelape sebepi o ikerdipe o Avgo lumjako romano kongresi ko 1971 berš ano London. Baš i romani khedin, oftoto april si taro baro džanlipe sebepi so tegani širdingja thaj o palomaribasko politikano organiziribe e Romengo ko sumnalesko nivelu, dive kana čhivgjape i funda baš barabarutno maribe mujal o bičačipe, majbut pal o bilačhipa taro Dujto lumjako maribe thaj o dive kana čhivgjape i funda tari nevi romani xistorija, čhib thaj kultura.

Ko Kongresi angjepe importantno decizije save semnosargje o romano identiteti, a save si i funda baš o Romanipe ani lumija. I avgo decizija ikerel pe baš o anavkeribe e khedinakoro sar palpalunipe taro ververikane nakhavipe baš Roma ki sahani literatura, sar thaj ki sakovadiveseskiri komunikacija. Agjaar, jekhutno barabarutno anav akale džijaneske si te ovel Roma, ja palem Rom, so ko čhibjako iranibe si ole džanlipe manuša, ja palem manuš.

Romano bajrako: Dujerangengo dizajn, ulavdo maškarutne vertikalno čitraja so ki upruni rig si vunato rang so sikavela o Del, ki teluni rig hara rang so sikavela i phuv. Trujal akala ranga, astarti si thaj i loli rang, sikavdo čakraja 16 krangija. Autorija e romane bajrakoske si e indijako delegati thaj diplomati Vir Radžendra Viši thaj e ungarijako doktori Jan Cibula.

Romani himna: Oficijalnikani himna e Romengi sine ando decizija te ovel i gili „Dželem dželem“, savi baš avgo drom sine giljavdi ko 1949 berš taro Žarko Jovanović, savo teksti mothovela o dromaribe e Romengo ano sumnal, sar thaj o dromardipa nakhle ko vakti taro Dujto lumjako maribe.



ROMENGO - OFTOTO APRIL - MANSKAR DŽICANESKO DIVE E

O ROMA KI UTARALI REPUBLIKA MAKEDONIJA

O arakhlipe e Romengo ko nakhlutne jugoslavijake thana, maškar kolende thaj i teritorija tari Utarali Makedonija, si notirimo ko 13 thaj 14 šelberšipe, majbut isthanarde ko vakti taro srbijakoro thagar Stefan Dečanski (1285 – 1331). Embaro kotor taro Roma ko akala thana ale ko vakti tari Osmanlisko thagarnipe, a majbut olendar sine phirne e kovačko phirnipaja, kinobikinibe thaj muzika. Sebepi odova, embaro kotor taro Roma ani Republika Utarali Makedonija si bešlutno džijani thaj preperena tari etnografsko kupa Arlije, ja palem akatarutne Roma.

O Roma peste akharena sar Roma, a sa okola so na preperena ki romani khidin akharde si sar gadže (naroma, avralutne). Ola preperena ko ververikane etnografska kupe thaj maškar peske akharenape sar „barutčije“, „topaanlije“, „gavutne Roma“, „džambazija“, „kovačija“, „prištevačija“, „madžurija“ thaj javera. Dživdinena ko vakertukje sa o dizija ani Republika Utarali Makedonija, ko kupatne kote so majbut dživdutne si o Roma: Skopje – Šuto Orizari thaj Topaana, Kumanovo – Sredorek, Bitola – Bair, Prilep – Trizla thaj javera.

Aso o paluno hramovibe e džijanesko taro 2021 berš, ani Republika Utarali Makedonija dživdinena 46.433 milje Roma, ja palem 2,53 procentija taro sahnno rezidentno dživdutnipe ani raštra. Taro aspekti e religijake, o Roma tari Republika Utarali Makedonija embut preperena ko muslimansko pakjaibe, numa isi thaj pravoslavno Roma thaj preperutne ko javera potikne pakjaibaske khedina.



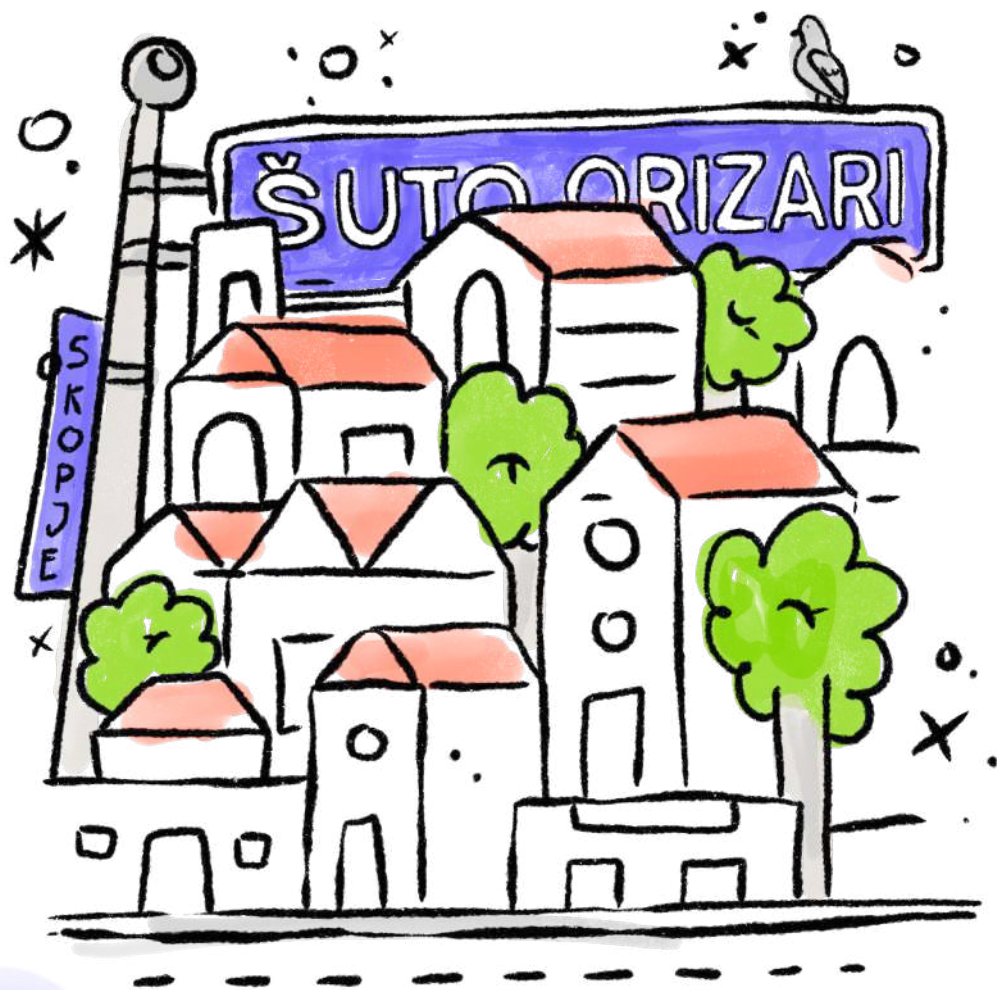
KOMUNA ŠUTO ORIZARI

Šuto Orizari si embaro dživdutno than pherdo romane dizutnencar, save dživdinena ki jekhajek anavkerdi komuna Šuto Orizari, formirimi ano 1996 berš, publik pendžardi sar Šutka. Ko akava than, o Roma,, embut tari diz Skopje, majkonkretno tari Topaana, avena pal phuvjako tinanibe so astargja e makedonijake šerutne dizija ko 1963 berš. Pal lengo avibe ano Šuto Orizari, ola peja legarena thaj piri kultura, tradicija thaj čhib, save so arakhena olen sine thaj angleder.

Trujal so ni jek komuna ja palem kupatni ki amari phuv nane ola etnikano aglonišani, palem, o amalipe ani Republika Utarali Makedonija, numaj thaj majbuvleste, o Šuto Orizari si anavkerdi thaj pendžardi sar embari thaj jekhutni romani komuna, sebepi so i lokalnikani jekhin si butikerdi taro dizijako šerutno Rom thaj pherdo konsileja preperutne Roma. Odova si o than kote so o Roma tari akaja kupatni, xeminena pes majmukhleste kana interpretirinena pire nišanija, kultura thaj čhib.

Ani komuna isi duj fundavne sikljovne thaj jekh maškarutni sikljovni, o romane sikle ki siklana sikljovena ani makedonijaki čhib, a piri dajaki čhib sikljovena ola sar alusaribaskoro šej. I gnd baš sikljovibe ani akaja komuna ko palune duj dešberšipa si pošukarkerdi. Agjaar, o terne Roma taro Šuto Orizari agorkerena učo sikljovibe, a disave olendar si thaj magisterija thaj doktorija pal bare rodljariba.

I komuna Šuto Orizari si multietnikano than, kote so trujal Roma, dživdinena thaj Albancoja, Makedoncoja, Serbija, Khoraja, Bošnjakoja thaj javera. Embaro kotor taro dživdutne si preperutne pal o muslimansko pakjaibe, numaj isi thaj preperutne taro tikne pakjaibaske khedina. Pal o hramovibe e dživdutnenge taro 2021 berš, ani komuna Šuto Orizari dživdinena 25.726 dživdutne, kolendar 11.267 milje si Roma, džikote o ačhalutne si preperutne ko javera etnikane khedina.




ROMANI MUZIKA

I muzika, sar jekh taro majbuvljakerde profesije e Romenge, si kotor taro lengoro identiteti, sebepi so sar džijani savo dromaringja tari Indija, i muzika thaj o folklor lele le peja prekal e mujeskiri tradicija.

Ko but thana kote so dživdinena o Roma, ola ule pedžarutne muzičarija. Agjaar, o Roma denge arka baš sukcesu e muzikake ko lumijako nivelo. Sar egzamplo, ani Ungarija, baro dejbe arka ko arakhibe e džijaneski ungarijaki muzika dengje thaj o romane kompozitorija Pana Cinka ko 18-to šelberšipe thaj Pista Danko. Ano konteksti ko akava, ka džiperav kaj o pendžarutno khelibe flamenko (Flamenco) karakterizirinela sar romano khelibe e andaluzisko Romengo tari Španija. Bari dendi arka ke lumijaki džez muzika dengja o romano-francijako gitaristi Džan Rajnhard (Jean Reinhardt), pendžardo e artikane anaveja Džango.

Phareste si te definirinela o parametrija taro unificirimo romano muzikako stili, soske isi but ververipa ano melodikane, harmonikane, ritmikane thaj fomalno strukture ko gilja taro regioni ko regioni. Sebepi so dromaringje ko but duripa, olende šaj te arakhelpe presija tari vizantijaki, grcijaki, arabijaki, indijaki, persijaki, slovenijaki, ruminijaki, španijaki thaj čak jaudijengi muzikaki forma.





ESMA REDŽEPOVA

Esma Redžepova si lumijaki pendžarutni giljavutni, kompozitorka, manušnjikani thaj aktivisto baš manuškani nijamija. Bijami si ano Skopje ko 1943 berš. Piri kariera širdingja ola ko 13 berš palo odova so trinfringja ani muzikaki kompeticija ko Radio Skopje. Barabar pire mentoreja, a palo odova thaj dživdutno partneri Stevo Teodosievski, formirina o ansambl Esma thaj Stevo Teodosievski, koleja dromarinena o sahno sumnal pire specifikanipaja savo si ole darhi tari tradicionalno romani muzika thaj folklor.

Harne vakteske, i Esma uli čačikaneste atrakcija thaj sine ola ikljobe anglo o Tito, indonezijako prezidenti Sukarno, libijako lideri Gadafi, indijako premieri Indira Gandhi thaj but javera lumijake političarija. Ano 1976 berš, iklili ko romano festivali ani Indija, Čandigar, thaj sine anavkerdi sar „thagarni e romane muzikake“.

Truajl so giljavela sine ki romani čhib, i Esma giljavela sine pobut taro deš čhibja, a lakiri kariera vaktinje pašeder 60 berša, upreder taro 22.000 milje ikljobe angli publika. Havljakergja majbut taro 580 gilja, maškar kolende thaj duj platiniumska thaj sumnakane ploče. Ikerdžija majbut taro 8.000 koncertija ko upreder 30 ververikane phuvja.

Ko akava konteksti si zaruri te lafvazdelpe thaj i rolja ke makedonijaki muzika. Esma Redžepova giljavdžija o jekh taro emsuže makedonijake gilja: „Zošto si me majko rodila“, „Svadba makedonska“, „Zapej Makedonijo“ a barabar e makedonijake giljavutneja Toše Proeski giljadže i gili „Magija“, save isi ola primesija taro romano folklori, a giljavdi si ke makedonijaki thaj romani čhib.

Paralelno e muzikake karieraja, i Esma sine thaj bari manušnjikani. Lelja thaj dikhljakergja 47 čhaven thaj sakaneste sine inicijatori baš bare humanitarno akcije. Baš akala aktivitetija, dujforende sine nominirimi baš Nobelovako pursako. Baš lakoro dživdipasko butikeribe, ko 2013 berš andolingja o pursako Nacionalno artisti.

Muli ko 11 dekemvri 2016 berš, Sar sajdipe e džuvlengje save arkadengje ani xistorija e Evropaki, jekh metro stanica ano Brisel, Belgija, si anavkerdi lakere anaveja.

FERUS MUSTAFOV

Ferus Mustafov si lumijako pendžarutno muzičari ki instrumentalno muzika ko saksafoni thaj klarineti. Akava makedonijako muzičari, anavkerdo sar „Thagar e muzikako“, romane darhipaja taro Štip, bijame si ko 20 dekemvri ano 1950 berš. Leskiri profesionalnikani kariera širdingja ko dešefta beršalipe, džikana sikljovala sine kemana thaj klarineti ki lokalnikani muzikaki akademija.

Maškardžijaneski publika angolela ikalibaja o albumija ko lumijake muzikake hramovina sar so si „Globus stil“ thaj „Tropski“. O bikinibe leskere albumengo, sine 10.000 milje primerokija.

Sine autori bute romane thaj naromane kompozicijenge, a sine thaj muzikako direktori ko nekobor festivalija ani Republika Utarali Makedonija. Leskoro stili ki muzika, čhijbaja o saksafoni sar instrumenti ko bijavengo kontekst, angja te vazdelpe i romani muzika ko maškardžijanesko muzikako fenomeni thaj popularno stili. Panda, leskiri interpretacija e muzikake taro tradicionalno khelibe „čučko“ si diso so džanjolape sar čučeko ani publika amjbut ko gadže. Mulo ko 22 maj 2023 berš ko Skopje.

DŽIJAN EMIN

Džijan Emin si makedonijako muzičari lumijake pervazencar. Bijamo si ano Skopje ko 1974 berš, sar čhavo taro pendžardo jugoslovenijako muzičari Nezir Eminovski, autori e giljake „Čaše lomim“. Piri kariera širdingja ola sar dženo tari kupa „Arhangel“. Ke Makedonijaki filharmonija sine anglutno jekhto hornisti, a palo odova thaj dirigenti e orkestareske ko majdžanle koncertija thaj čipote, sar ko kherutnikano agjaar thaj maškardžijanesko nivelo.

Sar muzičari, iklilo bute makedonijake thaj avrijalutne muzičarencar ani phuv thaj ko avrijalutnipe: o koncertija „Skopje baš Bouvi“ thaj „Pink Floyd“, muzikako-scenako spektakl „Muzika univerzalis“ barabarutneste e Derek Mej, o ikljojbe e Belgradsko simfonijake orkestareja thaj e Juan Atkins; o koncerti „Pariz, kamava tu“, multimedijalno proekti „Neuland Sensorium“, a jekha jekh orkestriringja i muzika baš Met Fodi, savi sine ikaldi ko neveberšeskoro jagalipe ano Dubai.

Ov si jekh taro džene so fundiringje o nacionalno džez orkestar ani Republika Utarali Makedonija.

BAJSA ARIFOVSKA

Bajsa Arifovska si Romani džuvli, multinstrumentalistka, savi so pendžarela thaj bašalela upreder taro 15 instrumentija. Bijami si ano Kočani ko 1978 berš thaj si prezententi tari nevi generacija makedonijake thaj romane muzičarija.

Agorkergja muzikaki akademija thaj sine profesori pal folklornikane instumentija ko maškarutno muzikako sikljojbe „Ilija Nikolovski – Luj“ taro 2000 berš. Sine dženi ko kvarteti Dragan Dautovski, a taro 2003 berš i Arifovska, kerela sine thaj buti sar kompozitorka thaj dirigenti ko mandolinako orkestari ko pervazija taro romano kulturako centro „Darhija“.

Korkorutneste lelja than ko pobut maškardžijaneske muzikake proektija ki umal tari „lumjaki muzika“. Arifovska lelja than ko rekordiribe nekobor muzikake proektija, a komponiringja thaj i muzika baš o baleti „Phago suno“. Ko momenti kerela buti sar instumentalisti taro avgo niče ko Ansambli baš džijaneski khelina „Tanec“.



TRADICIONALNIKANE KHELIBA KO ROMA

Tradicionalno romano khelibe „čučko“

Romano khelibe „čučko“ si khelibasko improvizirimo miškipe e šeresko, vogjesko thaj vastengo, džikote o phird si ano than thaj ko ritam 9/8 ja 7/8 metrika. Akava khelibe majbut si solo khelibe e khelavnesko, majxari ki kupa khelibe, ja palem xoro. Majbut khelena ole sine o romane džuvlja, numaj thaj improvizirime miškupa šaj te notirinenpe thaj ko murša kana khelena solo, majbute ko bijava.

O čučeko, isi ole darhi panda taro otomansko vakti thaj si legarno trujal ko generacije. Nane ole standardno forma khelibaske thaj odoleske khelelope ko turlije čhanija. Nane zarurimo te xemine o ritam javereskoro, ja palem te kerelpe imitacija javereskiri, jekhutneste, i improvizacija plesutne miškipaske ritameja, dena džipherdipe thaj majbaro čalipe džikote khelelope, thaj i ekspresija ko dikhutne dela čačikaneste šukar tasviri.

Khelibe „Talava“

Talava ko čhibjako iranibe si „telo vast“ , stili savo si ole darhipe taro Roma save lafikerena ke albanijaki čhib a dživdinena ano Kosovo, Srbija thaj Utarali Makedonija. Akava muzikako stili si agjaar vakertukje khelibe „čučko“, odoleja so ko khelibe talava majbut akcenti čhivena ko miškipe o vasta thaj o pire, agjaar so o phirdipe si pohari se ko čučeko, kote so vazdarelape o vogjalo khelibe thaj o ritam si majsigutneste.

Akava muzikako stili, trujal i instrumentalno, astarela thaj krleski muzika. Ki instrumentalnikani muzika majbut isi gočija sar instrumenti, džipalem, ani krlikani muzika isi lungo improvizirimo giljabe: „a-a-a-a-a“, „aman, aman,“, „of, of “ thaj javer, save nane olen standardikani forma thaj struktura giljajbaski.



TRADICIONALNO ROMANO URAJBE „ČINTIJANIJA“

O anav e tradicionalno džuvljane urajbaske ani Utarali Makedonija si „čintijanija“. Odova si dujekotorengo urajbe saikerdo taro džuvljane buvle pantalone thaj mintani.

Džuvljane buvle pantalone si kerde taro sano materijali thaj baš lengoro kerdipe zaruri si 8-12 metre materijali, kote so ko maškar i džuvli si phanli sane phandibaske kotoreja – učkuri. O mintani e džuvljako sine ole harni forma, majbut bizo vastutnipe. Ko disave umala tari Republika Utarali Makedonija o džuvlja phiravena sine mintani kerdo tari srma. Tela ko mintani, o džuvlja phiravena sine sano gad čatririmo trupo. Ko than kragna, sine xurdi sivdi ornamentika taro ojave. Džipherdeste, o popurane džuvlja phiravena sine thaj loli bovča parne čitrenkar, save nišankerena sine e džuvlja sar zorali thaj sar daj so isi la pherdo čhave. I bovča phandelape sine ko kukija.

Ano nakhlipe, akava urajbe sine kotor taro sakovadivesipa e romane džuvlengo, odoleja so sine olen komocija ko phiribe, bešibe thaj phagjarkeribe o pire. Akana, akava džuvljano urajbe phiravelape salde ko bijaveskoro vakti, kote so, isi thaj kerde neve modelija thaj varijante taro čintijanija.





ERDELEZI/ GJURGJOVDANI ROMANO TRADICIONALNO BIDŽUKO

Utsavalipe e Erdelezeske/Gjurgjovdani si bari čipota ki romani khedin ani Republika Utarali Makedonija, numaj thaj majbuvleste ano Balkani, soske o Roma gndinena kaj akava si „peskoro bidžuko“ (Amaro dive) thaj sar baro bidžuko (Baro bidžuko). Akava bidžuko utsavalinelape taro šovto dži enjato maj, a dive angleder vizitkerenape kultno thana kotar so thavdela xaingako pani. Ko Šuto Orizari, o Roma sa panda nišankerena thaj o dujto maj, dive e „šampionsko bakrengo“.

Pakjalape kaj e nišankeribaja akava bidžuko agorkerela o ivend thaj širdinela e nilajesko vakti sar šajdipe baš nevi bukjaki sezona so ka anel majbut berekjeti ko berš. Akava bidžuko si jerikano thaj kolektivno čipota, kote so ko biphanelo čhani o kolektivi nišankerela o bidžuko ko publik thana kote so isi čajralipe.

Ko 2017 berš, UNESCO hramongja o bidžuko H'drlez (Erdelezi) ani lista ko bimaterijalnokano kulturalo kustikipe thaj baravalipe ani Republika Utarali Makedonija thaj Turkija.

Akava bidžuko si giljavdo thaj ki džijaneski gili „Sa o Roma, daje“, savi uli planetarno pendžardi prekal o kompozitori Goran Bregović, a ki interpretacija tari romani giljavutni taro Skopje, Vaska Jankovska.





ROMANO BIJAV

O bijav sar institucija ani romani khedin si importantno nišani nakhibaske e dženeske, taro jekh ko javer socijalno statusi: bekjari – džamutro – rom (момче – младоженец – маж), односно: čhaj – bori – romni (девојка – невеста – жена).

E bijaveskoro periodi barabar e nišanencar saikerela paše jek kurko thaj šaj te dikholpe taro pervazija taro nišanija: teli, k'na thaj bakšiši e bojrake, ritualno khelibe čintijanencar, alaj pal i bori, khujbe e bojrake ko kher e džamutreske, gudli rakija, o džamutro ko jare thaj javera nišanija.

I bori si centralnikani sama ko sahno bijavesno kompleksi, soske sar stožeri sikavgjola vakertukje ko sa o nišanija. Agjaar, i resarin akale praktikuibasko o nišanija, embuteder si ko arakhibe e bojra taro bilače, save so šaj te dukhavkeren ola, sar thaj te len ola jakhendar. Kana kerelape lafi baš i bori, zaruri si te potencirinelpo kaj lakoro čheipe xem majodori sajdinelpo ko bijaveskoro kompleksi. Akatar, šaj te lafvazdelpe kaj o bijav si „institucija“ kolaja phandelape prandin maškar ko duj terne. Ko vakti taro bijavesko periodi, embut isi khelibe e džuvlengo ano čintijanija romane muzikaja.



O KOVAČKO PHIRNIPE KO ROMA

O phirnipe ko Roma sine fundavno ekonomijako zuralipe baš egzistencija akale džijaneske panda taro majpurane vaktija, thaj gndinelape kaj odova si lengoro bijamo talenti. Majbuvljakerdo phirnipa so kerena ole sine o Roma sine o khujbe sastr'n thaj odoleske ola sine pendžarde sar majšukar kovačija. Stacionirime kovačko butikeribaske kamre sine ko sa o majbare makedonijake dizija, a sine olen thaj ko majbare gava. Isi jek mothovdin: Kote isi orači, othe isi kovači („Каде има орач, таму има и ковач“).

Akava phirnipe na salde so dela sine dumo baš egzistencija e khedinake, numaj dengja thaj džanli arka ko sukcesi e sahne metalurgijake thaj butikeribe sastr'neja. I jag ke kovačengiri butikeribaski kamra tharena ole sine arkaja tari xavaj kerdi taro mihani thaj pišoti. Sar dujto šerutno xalati si o amuni. Ov kerelape taro khuvdo sastrn thaj absin. Odova si i majzarurimo thaj kuč xalati. O ačhalutne kovačko xalatija si: tokmako, čuk (klešte taro 4kg phare), tikno sviri – taro ekvaš kilogrami, silavija ikalibaske thaj ikeribaske o tharo sastrn, balani pherdi pajneja baš šudrarkeribe o tharo sastrn thaj vratula ačhaibaske i jag ano jagalo than.

Ko nakhlipe, akava phirnipe sine jek taro majbuvljakerde, akana akale phirnipaja kerena buti salde nekobor jerija, a disave palem, lengere butikeribaske kamre arakhena olen kherutne istemalkeribaske. Ani Purani čaršija, ke kovačengo drom, funkcionirinena salde trin kovačenge butikeribaske kamre.



O TEATAR THAJ O SPORT

O teatro ko Roma

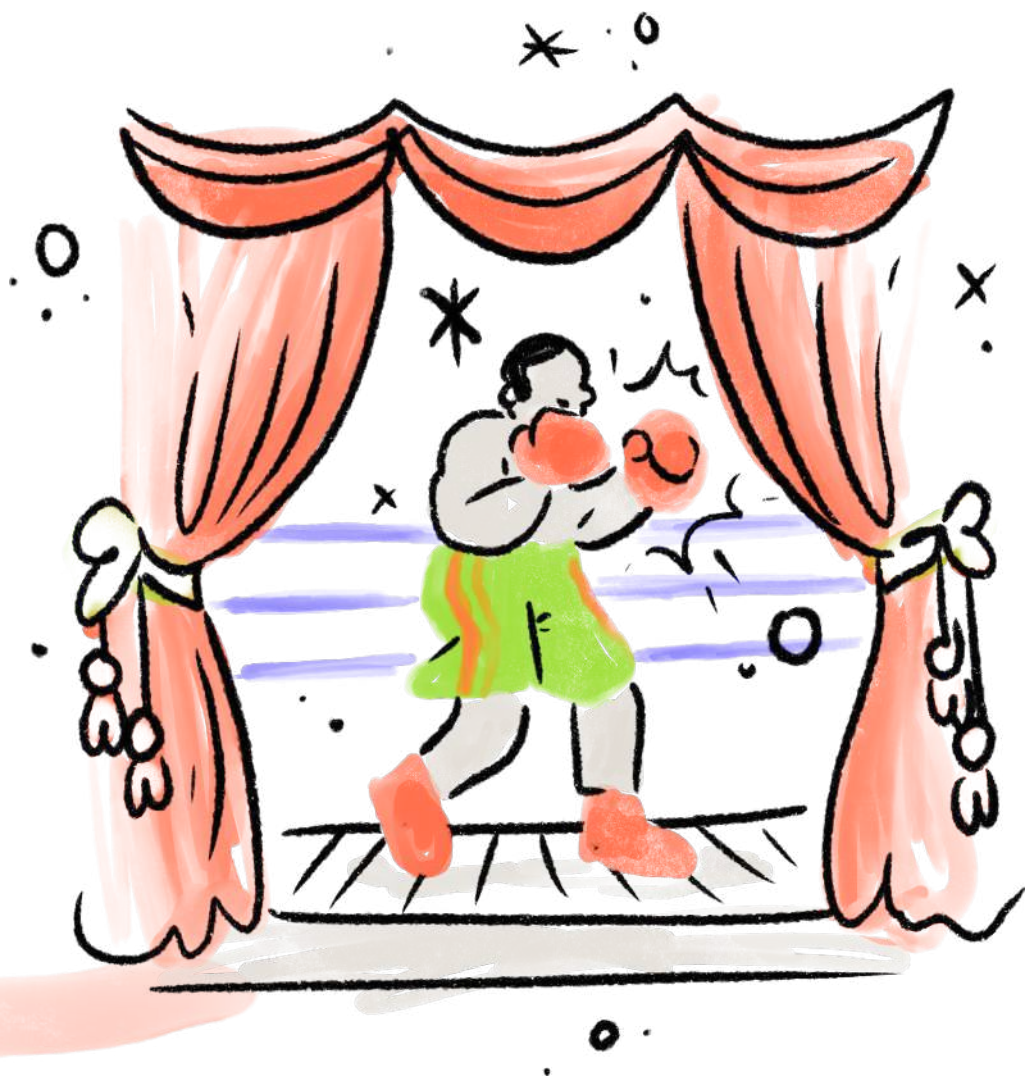
Tari umal e teatroski, džanli arka ki sahani jugoslovenijaki thaj makedonijaki teatarsko scena dengja o teatar „Phralipe“ thaj o režiseri Rahim Burhan, čhijbaja neve eksperimentalno forme ko teatarikano arti, fundirime tari romani xistorija, folklori thaj tradicija. O teatar „Phralipe“ taro 1991 berš kergja buti ani Germanija ko pervazija taro teatar „Ander Rur“, sa dži ko agor taro enjavardešta berša ko 20-to šelberšipe. O kultno režiseri Rahim Burhan thaj majodori režirinela teatarsko performanse ko turlije evropake teatarsko produkcije.

Ani Republika Utarali Makedonija sa panda ikerelape o Romano teatarsko festivali „Garavde Muja“, savo so ko 2024 berš ka organizirinelpa pal ko 21 fori tari rig e khedinako „Romano Ilo“ taro Skopje.

Pendžarde romane akterija:

Nedžo Osman – diplomirimo akteri ki klasa taro rade Šerbedžija ano Novi Sad. Andolendo si maškardžijaneske pursakija, maškar kolende thaj o pursako „Sumnakano lovorengo katlipe“. Ko momenti kerela buti ano teatar TKO ki Germanija e režiserkaja nada Kokotović.

Severdžan Bajram – filmsko akteri. Phirutno si e šerutne roljengo ko filmija: „Džipsi medžik“ thaj „Kali macika, parni macika“, „Do balčak“, „Thudesko drom“ barabar e Monikaja Beluči. Andolendo si e bare pursakoske „Bari čeren e makedonijake filmeske“ ko 2021 berš.



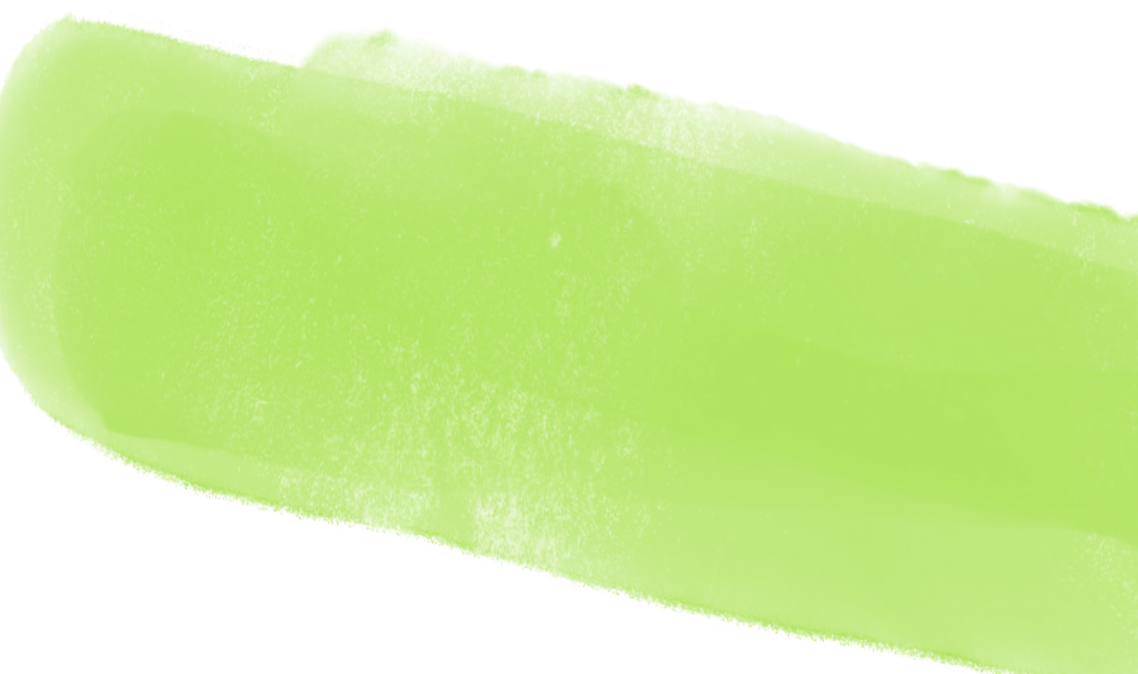
Emra Kurtišova – filmski thaj teatarsko akterka, pendžardi sar Isaura ani serija „Prespav“. Kerela buti ko Teatar baš čhave thaj terne.

Sanela Emin – filmsko thaj teatarsko akterka, andolendi bare teatarsko pursakonge ki phuv thaj avrijal latar.

Sporti

Memo Sulejmanov si dženo so fundiringja o maratonsko prastaibe ki Utarali Makedonija thaj buteberšengo republikano rekorderi ko majbut atletsko discipline. Ko raštrako avgunipe ano Belgrad ko 1946 berš lela o dujto than ki disciplina prastaibe maratoni. Ačhile evidentirime leskere rekordija odoleja so sine bireslo ko atletsko discipline ko 1.500, 3.000, 5.000 thaj 10.000 metre. Ko 1949 berš sine proglasimo sar jek taro majšukar deš sportistija ki phuv. Mulo ko 1984 berš.

Veli Mumin si makedonijakoro bokseri romane darhipaja. Ov trinforeste astargja o „Zlatno gong“ thaj dujforeste sine avazimo sar sportisti beršesko. Ko 2006 berš astargja o bronzeno medali ko Evropaskoro avgunipe. Ki pire kariera, ov isi ole boksuimo prekal 250 mečija, kolendar margja prekal 200. Mumin si andolendo ordeneja baš afirmacija.



MAKEDONIЈAKE- ROMANE-TIKNE LAVJORINA

Македонски	Ромски	Транслитерација на кирилско писмо
Јас се викам Рахми.	Miro anav si Rahmi.	Миро анав си Рахми.
Денеска ќе одам во Битола.	Avdive ka džav ani Bitola.	Авдиве ка џав ани Битола.
Ти живееш во Тетово?	Tu dživdineja ano Tetovo?	Ту џивдинеја ано Тетово?
Морам да учам!	Zaruri si te sikljovav!	Зарури си те сикљовав!
Факултетот се наоѓа до мојот дом.	O fakulteti si paše dži miro kher.	О факултети си паше џи миро кхер.
Имам пријатели во Германија.	Siman amala ki Germanija.	Симан амала ки Германија.
Мојот омилен пејач е Бернат.	Miro manglo giljavutno si o Bernati.	Миро мангло гиљавутно си о Бернати.
Голема свадба ќе направам.	Baro bijav ka kerav.	Баро бијав ка керав.

Мојот помал брат има
петнаесет години.

Miro potikno phral si
ole dešupandž berša.

Миро потикно пхрал
си оле дешупандж берша.

Колегата од работа е
многу добар.

O kolega tari buti
si but šukar.

О колега тари бути
си бут шукар.

Извинете,
колку е часот?

Jetisar,
kozom si o ari?

Јетисар,
козом си о ари?

Застани!

Ačhov!

Ачхов!

Девојката е убава!

I čhaj si šuži!

И чхај си шужи!

Момчето е паметно!

O čhavo si gogjaver!

О чхаво си гоѓавер!

Небото е сино.

I xavaj si vunato.

И хавај си вунато.

Земјата е зелена.

I čhaj si šuži!

И чхај си шужи!

Тркалото е црвено.

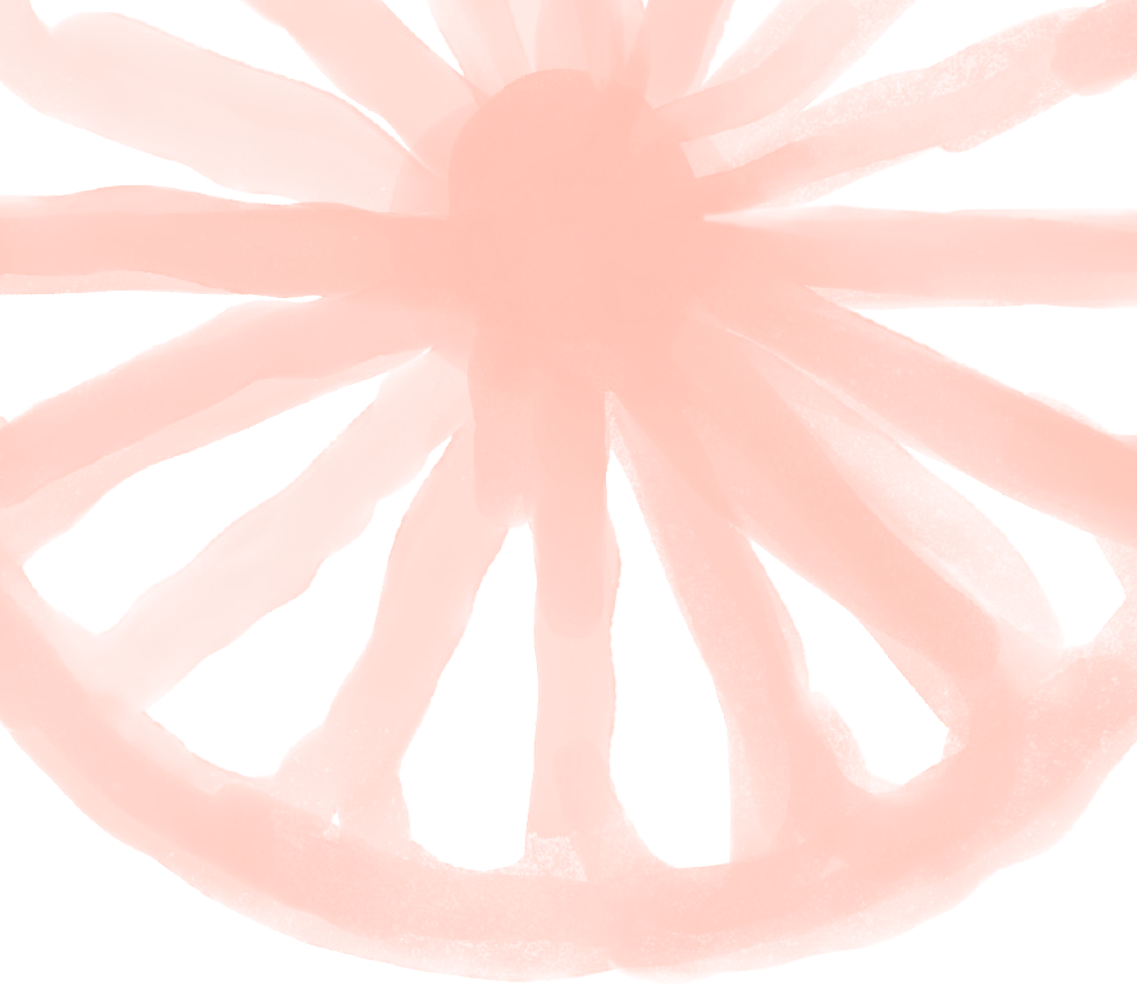
I rota si loli.

И рота си лоли.

Ромите се граѓани
на светот.

E Roma si
sumnaleske dizutne.

Е Рома си
сумналеске дизутне.



Sebepi o
Maškardžijanesko dive e Romengo, 8-to april

Butikerdo pal o teksto taro m-r Daniel Petrovski

Akava publikuimo lil si kerdo finansijake arkaja Evropakiri Unija. O saikeribe akale publikuime lileske si jekhutno udžilipe taro Daniel Petrovski thaj nane zaruri te ovel jekha jek e xemibaja tare Evropakiri Unija.

April 2024